

ANNA DĄBROWSKA

*Uniwersytet Jagielloński
w Krakowie*

RODZINA TRANSNARODOWA W PERCEPCJI DZIECI I DORASTAJĄCYCH - ANALIZA PORÓWNAWCZA. PREZENTACJA WYNIKÓW BADAŃ

ABSTRACT. Dąbrowska Anna, *Rodzina transnarodowa w percepcji dzieci i dorastających - analiza porównawcza. Prezentacja wyników badań* [The Transnational Family in the Perception of Children and Adolescents - a Comparative Analysis. Study Results Presentation]. *Studia Edukacyjne* nr 39, 2016, Poznań 2016, pp. 249-270. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-3088-5. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2016.38.15

Labor migrations, which are a permanent and visible part of the reality in many countries, including Poland, put a strain on family relationships, its strength, durability, and quality. Parents' occupational mobility always involves certain changes, reorganization and transformations of roles within family life, which may pose a threat to its proper functioning. Therefore, we should take action which will contribute to the recognition of the transnational situation of families and thus fill the gap in relevant studies. On the other hand, actual findings should be used to assume activities aimed at organizing special support and assistance to migration families in crisis. It is vital to undertake regular surveys and to monitor results and consequently allow for the collection of data on what continues to be a little-known type of families.

This publication brings the essence of the research process aimed to find out the number of migrant families living in the Province of Świętokrzyskie and to identify the characteristics of the major features of those educational environments. The diagnosis was conducted among children and adolescents and the results are the consequence of estimation of cognitive issues in the respondents' perception. The research is focused on the following issues: the socio-economic situation, data migration, implementation of care and educational functions, dreams and plans for the future, types of interests and the effectiveness of their implementation, the consequences of migration, and the support received by the respondents.

Key words: globalization, migration, family, diagnosis, school age, adolescence, socialization, education

Wprowadzenie

Współczesne czasy charakteryzują się niezwykle intensywną zmianą społeczną, które szczególnie widoczne są w naszym kraju. Ich efekty

w postaci dynamicznych, skomplikowanych i wielowymiarowych przemian zaznaczają się wyraźnie we wszystkich obszarach życia. Liczne przeobrażenia dają Polakom możliwość swobodnego, nieograniczonego przemieszczania się na obszarze zjednoczonej Europy, co bez wątpienia wyzwala poczucie partnerstwa z innymi nacjami, a także sprzyja osobistemu rozwojowi. Tak sprzyjającym dla jednostki i społeczeństwa okolicznościom związanym z globalizacją towarzyszą również negatywne konsekwencje w postaci kosztów, jakie ponoszą niektóre osoby, rodziny, a w rezultacie – cywilizacja. Jednym z efektów wielkich przemian społeczno-politycznych w Polsce jest wzrost liczby migracji zarobkowych, który spowodował ukształtowanie się nowego typu instytucji, jaką jest *rodzina transnarodowa*. Nowe oblicze współczesnej rodziny budzi zaciekawienie i jest jednocześnie wyzwaniem dla badaczy, którzy ukierunkowali aktywność na rozpoznanie źródeł, prawidłowości, skutków oraz tworzenie podstaw do konstruowania strategii działań profilaktycznych oraz terapeutycznych dla potencjalnych potrzeb i problemów, jakie mogą się pojawić w rodzinach rozłączonych geograficznie.

Od co najmniej kilkunastu lat w kręgu zainteresowania różnych dyscyplin naukowych pojawia się problematyka transnarodowości, najczęściej w kontekście wychowawczych środowisk rodzinnych. Autorka artykułu podjęła się zadania polegającego na diagnozie oraz opracowaniu i zaprezentowaniu wyników dotyczących rodzin migracyjnych z terenu województwa świętokrzyskiego. Rezultaty te wydają się dość istotne przynajmniej z dwóch powodów. Z jednej strony charakteryzują skalę migracji zarobkowych i tym samym uwypuklają rangę określonej kwestii społecznej, jaką jest liczba rodzin rozłączonych geograficznie oraz ich podstawowe problemy, natomiast z drugiej – są dość cennym materiałem dla instytucji zamierzających przygotować specjalistyczne programy pomocowe ukierunkowane na nowy, słabo jeszcze rozpoznany typ rodzin.

Artykuł ten zawiera założenia metodologiczne oraz rezultaty empirii dotyczące rodzin migracyjnych z obszaru województwa świętokrzyskiego. W części pierwszej zaprezentowana jest teoria, na której opiera się proces badawczy oraz zasadnicze kwestie z nim związane, czyli: cel badań, teren i próba badawcza, a także organizacja i przebieg diagnozy. Część druga zawiera rezultaty badań wraz z ich analizą statystyczną odnoszącą się do charakterystyki socjoekonomicznej rodzin migracyjnych. Część trzecia obejmuje opis warunków socjalizacji i wychowania diagnozowanej grupy dzieci i młodzieży, a więc zawiera dane dotyczące zakresu ich funkcjonowania w środowisku rodzinnym oraz szerszej przestrzeni społecznej. W podsumowaniu podkreślono znaczenie prezentowanej empirii dla instytucji działających na rzecz dzieci (w różnych fazach ich rozwoju) i rodzin.

Autorka wskazuje potrzebę oraz inspiruje osoby współpracujące na co dzień z rodzinami do podejmowania starań zmierzających do przygotowania profesjonalnych programów, które będą skuteczną pomocą i wsparciem dla rodzin transnarodowych. Ważne jest, aby metody działań profilaktycznych i pomocowych były oparte na rzeczywistych potrzebach ujawnianych na podstawie cyklicznie prowadzonych diagnoz.

Założenia badawcze

Proces badawczy zaplanowano oraz przeprowadzono w ramach realizacji projektu, zatytułowanego: *EuroDzieci. Diagnoza sytuacji rodzinnej i społecznej eurosierot. Tworzenie systemu wsparcia w celu przeciwdziałania wykluczeniu i marginalizacji*. Był on pierwszym tego rodzaju, i jak dotychczas jedynym w województwie świętokrzyskim, którego tematyka dotyczyła sytuacji rodzin transnarodowych¹. Diagnozowano dzieci i dorastające jednostki wychowujące się w rodzinach migracyjnych i niemigracyjnych pod kątem ich sytuacji życiowej. Oceny dokonano w percepcji badanych.

Przygotowując naukowe podwaliny dla planowanych działań poznawczych, kierowano się wiedzą, iż rodzina stanowi swoisty system, w którym zmiana jednego elementu (np. wyjazd rodzica/rodziców do pracy za granicę) powoduje zmianę funkcjonowania całego systemu. Strategia poznawcza została oparta więc na ogólnej teorii systemów L. Bertalanffiego, która zakłada, iż systemem jest układ wyższego rzędu, w skład którego wchodzi zbiory oddziałujących na siebie elementów². Przyjmując taki rodzaj interpretacji, jednym z elementów systemu jest dziecko/dorastająca jednostka wychowująca się w rodzinie migracyjnej. Dla zrozumienia sytuacji życiowej jednostki (zarówno rodzinnej, jak i szerszego funkcjonowania społecznego), konieczne jest rozpatrywanie tego zagadnienia w połączeniu z kontekstem społecznym, to znaczy uzależnienie go od zachowań innych ludzi – w analizowanym założeniu: od rodziny rozłączonej geograficznie.

Celem poznawczym uczyniono sytuację życiową³ dzieci i dorastających jednostek wychowujących się w rodzinach transnarodowych. Poznanie

¹ Projekt: *EuroDzieci. Diagnoza sytuacji rodzinnej i społecznej eurosierot. Tworzenie systemu wsparcia w celu przeciwdziałania wykluczeniu i marginalizacji* został sfinansowany na podstawie umowy zawartej z samorządem województwa świętokrzyskiego – Świętokrzyskim Biurem Rozwoju Regionalnego w Kielcach, pełniącym rolę Instytucji Pośredniczącej w ramach Priorytetu VII, Działania 7.2, Poddziałania 7.2.1 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

² L. von Bertalanffy, *Ogólna teoria systemów*, Warszawa 1994.

³ M. Winiarski twierdzi, że funkcjonowanie jednostki ludzkiej kreowane jest przez określone sytuacje, które można nazwać „życiowymi”. Sytuacja życiowa człowieka jest warunkowana podejmowanymi działaniami, które są korzystne dla niego samego w kontekście wy-

miejsca rodziny migracyjnej w przestrzeni życiowej adolescentów było punktem wyjścia do określenia **celu praktycznego**, który polegał na skonstruowaniu modelu wsparcia, tj. działań zarówno o charakterze informacyjno-profilaktycznym (edukacyjnym), jak i naprawczym (zmniejszającym lub likwidującym ewentualne negatywne skutki wynikające z rozłąki migracyjnej). Przebieg badań podporządkowano określonym założeniom teoretycznym.

Doniesienie z badań empirycznych z istoty polega na badaniu próby, a zasadniczym problemem jest jej reprezentatywność dla całej zbiorowości. Badania prowadzone były na terenie województwa świętokrzyskiego w 14 powiatach. Założono diagnozę na poziomie 2250 uczniów (podstawowa zbiorowość) z 300 szkół, w proporcji płci 1 : 1⁴. Wyboru szkół i klas dokonano drogą losowania systematycznego. Procedura losowania była dwustopniowa, tj. najpierw wylosowano szkoły (dobór warstwowo-losowy, losowanie systematyczne), a następnie klasy (losowanie systematyczne). Do badania wybrano co piątą osobę na podstawie listy obecności z dziennika lekcyjnego. Punktem startowym była pierwsza osoba na tej liście. Liczebność osób badanych była arbitralna, tzn. uwzględniano tylko uczennice i uczniów, którzy byli obecni w czasie lekcji, na której prowadzone były badania. Proporcja podziału pod względem miejsca zamieszkania (miasto/wieś) wynosi 2 : 3. Planowane rezultaty ustalono na poziomie minimum 90%. Diagnozowaną populację stanowią uczniowie (dziewczęta i chłopcy) ze szkół podstawowych, gimnazjalnych, licealnych i technikum w wieku od 8 do 19 lat. Diagnozie nie poddano uczniów pierwszych klas szkół podstawowych, ponieważ proces badawczy rozpoczęto we wrześniu i uznano, że uzupełnianie ankiet jest zbyt skomplikowanym zadaniem dla tej grupy wiekowej. Nie uwzględniono także w badaniach uczniów placówek specjalnych. **Proporcja badanych z rodzin migracyjnych i niemigracyjnych była ustalana po zakończeniu diagnozy**, tzn. przed wypełnieniem kwestionariusza nie było pytania selekcyjnego o typ rodziny pochodzenia. Nierówności w liczbie badanych jednostek z rodzin migracyjnych i niemigracyjnych nie mają większego znaczenia przy porównywaniu obu grup, ponieważ średnie i procenty są obliczane z uwzględnieniem liczebności każdej grupy, ponadto testy szacują poziom błędu z uwzględnieniem nierównych liczebności grup⁵. Wyniki

znawanych wartości oraz oddziaływania warunków zewnętrznych, tj. kulturowych, społecznych i przyrodniczych. Na tej podstawie można więc stwierdzić, że sytuacja życiowa jest funkcją samodzielności życiowej jednostki (por. M. Winiarski, *Sytuacja życiowa*, [w:] *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej*, red. D. Lalak, T. Pilch, Warszawa 1999, s. 293-294).

⁴ Procedury konkursowe dla każdego Priorytetu, Działania i Poddziałania określają wytyczne, które muszą być spełnione przy aplikowaniu o dofinansowanie realizacji projektu, np.: równość płci, proporcja podziału dotycząca miejsca zamieszkania: miasto/wieś itp.

⁵ A. Dąbrowska, *Sytuacja rodzinna i społeczna dzieci rodziców migrujących zarobkowo z województwa świętokrzyskiego*, Kielce 2011, s. 69-118.

badania, których wartość procentowa przekracza 100 świadczą o tym, że diagnozowani udzielali więcej niż jednej odpowiedzi.

W prezentowanej poniżej analizie przyjęto umowne określenie: **grupa A** – dla wszystkich badanych z rodzin migracyjnych (zasadniczej zbiorowości); dotyczy uczennic i uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Dla populacji rodzin niemigracyjnych (porównywanej/kontrolnej) przyjęto określenie: **grupa B**; dotyczy uczennic i uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych.

Od strony techniczno-organizacyjnej badania wykonywało siedemdziesięciu ankierów, którzy zostali przeszkoleni przez koordynatora ds. badań, tj. autorkę niniejszej publikacji. Następnie przystąpiono do etapu badań właściwych, trwających trzy miesiące. Kolejne stadium ograniczono do sprawdzenia materiału badawczego oraz selekcji określonych treści do dalszej analizy, zgodnie z procedurą postępowania przyjętą w porządkowaniu danych jakościowych. Następnie przeprowadzono kategoryzację i kodowanie danych, co przyczyniło się do uproszczenia dużej ich liczby, poprzez połączenie w pewne grupy tak, aby w każdej z nich znalazły się przypadki analogiczne z punktu widzenia analizowanego problemu. Kolejny etap weryfikacji zebranego materiału obejmował obliczanie frekwencji pojawiania się określonych kategorii opisowych oraz dokumentowanie i charakterystykę związków między wybranymi danymi odnośnie migracji zarobkowej rodziców a sytuacją życiową badanych.

Relacjonowana empiria odnosi się do rodzinnego kontekstu sytuacji życiowej dzieci oraz młodzieży w fazie dorastania i ma charakter badań weryfikacyjnych, których źródło nawiązuje do pewnych problemów dotyczących rzeczywistości, a poprzez odwołanie się do praktyki, dąży do ich rozstrzygnięcia. Punktem wyjścia analizy jest sytuacja życiowa dorastających, wychowujących się w rodzinach migracyjnych. Ujawnione związki niektórych zmiennych z analizowaną sytuacją są pomocne w wyjaśnianiu problemowych kwestii oraz wskazują optymalne możliwości wsparcia dorastających i ich rodzin w zakresie działań o charakterze profilaktycznym i pomocowym.

Ze względu na oczywiste ograniczenia artykuł ten prezentuje jedynie wybrane fragmenty zdiagnozowanej rzeczywistości społecznej.

Charakterystyka socjoekonomiczna rodzin badanych grup dzieci i młodzieży

Cechy społeczno-demograficzne rodzin dzieci ze szkół podstawowych klas II-VI (A i B). *Pierwszą, badaną grupę stanowią uczennice i uczniowie (A i B)*

ze szkół podstawowych klas II-VI (653 osoby). Stwierdzono statystycznie istotne różnice pomiędzy grupą A i B w zakresie *struktury rodziny* ($\chi^2 = 323,28$; $df = 6$; $p < 0,001$). W grupie zasadniczej (A) rodziny migracyjne z powodu nieobecności ojca stanowią 25,6%, z powodu nieobecności matki 7,5%, a z powodu rozłąki migracyjnej z obojgiem rodziców – 3%. Dość duży odsetek stanowią rodziny zastępcze (13,5%), natomiast niepełne stale i zrekonstruowane są na zbliżonym poziomie, tj. 2,3%. W grupie porównawczej (B) najwięcej jest rodzin pełnych (93,3%). Jednostkowe przypadki stanowią rodziny niepełne stale (3,8%) i zrekonstruowane (2,3%).

W grupie A i B największy jest odsetek rodzin, w których *liczebność dzieci* kształtuje się na poziomie: od 2 do 3 (odpowiednio: 54,2%; 61,5%), a najmniej jest wielodzietnych, które posiadają 4 i więcej dzieci (A: 9,2%; B: 8,0%).

W klasach II-III badane *dzieci* były głównie *w wieku* 8 i 9 lat. Zarówno dziewczęta, jak i chłopcy stanowili ponad 93% grupy badanej. Zamieszkiwały głównie *tereny wiejskie* (77,97%). Podobna tendencja została zaobserwowana w grupie dzieci klas III-VI, gdzie najczęściej badanych było w niższym przedziale wiekowym, tj. 10-12 lat. Najczęściej zamieszkiwały one obszary wiejskie (65,36%).

Rezultaty diagnozy wykazały także, iż w badanej grupie podstawowej (A) i porównawczej (B), najczęściej jest *matek w przedziale wiekowym*: 30-39 lat (odpowiednio: 69,2%; 65,5%). Najmniejszy odsetek w obydwu grupach (A i B) stanowią matki będące w wieku 50 lat i powyżej (odpowiednio: 0,8%; 1,0%). *W odniesieniu do ojców*: w zasadniczej grupie (A) i w porównywanej (B) najczęściej jest w wieku pomiędzy 30-39 rokiem życia (odpowiednio: 57,7%; 69,2%). Najmniejszy odsetek natomiast w grupie A stanowią ojcowie w wieku pomiędzy 25-29 rokiem życia (0,8%), a w grupie B powyżej 50 lat (0,7%).

Dokonano również analizy wyników badań w kwestii *wykształcenia rodziców*. Okazało się, iż w grupie rodzin rozłączonych geograficznie (A) i w środowisku rodzin niemigracyjnych (B) najczęściej matek ma wykształcenie średnie (odpowiednio: 44,6%; 34,2%), a najmniej podstawowe (A: 11,6%; B: 12%). Różnica pomiędzy grupami polega jedynie na tym, iż w podstawowej (A) większy odsetek matek legitymuje się wykształceniem średnim. Poziom wykształcenia ojców jest na porównywalnym poziomie. W grupie A i B najczęściej z nich ma wykształcenie średnie (odpowiednio: 40,8%; 38,1%), a najmniej – podstawowe (A: 6,7%; B: 12,5%). Różnica polega na tym, że w grupie porównawczej (B) jest niespełna dwa razy więcej ojców legitymujących się najniższym wykształceniem.

W celu odpowiedzi na pytanie: *czy występują różnice pomiędzy badanymi grupami dzieci (A i B) w kwestii posiadanej obecnie pracy zarobkowej przez ich*

rodziców zastosowano test χ^2 . Okazało się, że są statystycznie istotne różnice w tym zakresie ($\chi^2 = 4,43$; $df = 1$; $p < 0,005$; $phi = 0,073$). Wyższe wyniki zaobserwowano w grupie A w odniesieniu do ojców (92,5%), a w grupie B w odniesieniu do matek (62,1%).

Cechy społeczno-demograficzne rodzin adolescentów ze szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych (A i B). Drugą badaną grupę stanowią uczennice i uczniowie (A i B) klas gimnazjalnych (574) i ponadgimnazjalnych (840 osób). Badanie struktury rodziny wykazało, iż spośród nich 56,5% wychowuje się w rodzinach rozłączonych z powodu migracji zarobkowej jednego lub obojga rodziców. Stwierdzono istotne statystycznie różnice pomiędzy analizowanymi grupami młodzieży ze szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych w zakresie rozkładu badanych jednostek wychowujących się w rodzinach migracyjnych ($\chi^2 = 4,04$, $df = 1$, $p < 0,05$; $phi = 0,05$). Istotne statystycznie różnice pomiędzy grupami (A i B) ujawniły się również w rozkładzie płci badanych (A i B: $\chi^2 = 11,12$, $df = 1$, $p < 0,001$; $phi = 0,09$). W zasadniczej grupie badawczej (A) jest 59,6% dziewcząt i 40,4% chłopców. Struktura diagnozowanych rodzin odnośnie grupy podstawowej (A), to rodziny rozłączone czasowo z powodu migracji zarobkowej ojców (w największym odsetku: 35,4%) oraz matek (15,7%). Rodziny, w których wyemigrowali obydwaj rodzice stanowią 5,4%. W populacji porównawczej (B) najwięcej jest natomiast rodzin pełnych (86,9%). W tym przypadku także wystąpiły istotne statystycznie różnice pomiędzy grupami (A i B: $\chi^2 = 723,90$, $df = 6$, $p < 0,001$; $V = 0,72$). Model rodziny, to najczęściej 1-2 dzieci; dotyczy to obydwu grup (A i B). Zróżnicowanie pomiędzy dziewczętami a chłopcami polega na tym, że zdecydowana większość dziewcząt wychowuje się w rodzinach wielodzietnych, w których jest pięcioro i więcej dzieci – $q = 99,9\%$.

Wyniki badań odnośnie wieku rodziców ujawniły zbliżone wyniki w porównywanych grupach (A i B). Analizy dotyczące matek⁶, zarówno z grupy podstawowej (A) jak i porównawczej (B), wykazały, iż najwięcej jest ich w przedziale wiekowym: 40-49 lat (odpowiednio: 51,1%; 50,1%). Dość duży odsetek z nich jest pomiędzy 30-39 rokiem życia (A: 38,5%; B: 36,3%). Wśród ojców ujawniła się zbliżona tendencja. Najwięcej ojców w obydwu grupach jest w przedziale wiekowym: 40-49 lat (A: 58,5%; B: 58,4%). Drugą kategorią

⁶ W badaniach brało udział 1114 dorastających jednostek z rodzin migracyjnych i niemigracyjnych. Należy poczynić jednak pewne uwagi, wynikające z procedury analitycznej. Po pierwsze, część ankiet była niekompletna; żadna procedura prowadzenia badań nie może zmusić jednostki do odpowiadania na wszystkie pytania. Jeśli więc ankieta miała liczne braki danych, to wykluczona była z dalszej analizy. Po drugie, odrzuconoankiety, które były wypełnione nieczytelnie.

pod względem liczebności ojców jest przedział: 50 lat i powyżej (A: 21,3%; B: 21,2%). Najmniej ojców jest w wieku od 30 do 39 lat.

Kolejnym prezentowanym wynikiem w charakterystyce porównywalnych grup rodzin jest *wykształcenie rodziców*. Ujawniono statystycznie istotne różnice pomiędzy grupą A i B w zakresie wykształcenia matek ($\chi^2 = 17,43$; $df = 4$; $p < 0,01$; $V = 0,11$). W grupie podstawowej (A) więcej z nich ma wykształcenie zasadnicze i średnie. Natomiast wykształcenie wyższe znacznie częściej posiadają matki z grupy porównawczej (B). Analiza wyników badań adolescentów wykazała także, że dominującym wykształceniem ich matek w obydwu grupach (A i B) jest wykształcenie średnie. W kwestii wykształcenia ojców okazało się, że w zasadniczej grupie (A) wśród ojców dominuje wykształcenie zasadnicze (41,3%) i średnie (39,9%). Najrzadziej występuje natomiast podstawowe (6,9%). W populacji porównawczej (B) ojcowie najczęściej legitymują się wykształceniem średnim (41,1%) i zasadniczym (29,4%), a w najmniejszym odsetku (8,3%) – podstawowym.

Rezultaty badań dorastających jednostek z rodzin migracyjnych (A) i niemigracyjnych (B) odnośnie *statusu społeczno-zawodowego* ich rodziców wskazują na fakt, iż obecnie (w czasie prowadzenia badań) 61,9% matek i 88% ojców z grupy zasadniczej (A) oraz 66,9% matek i 81,9% ojców z grupy porównawczej (B) pracuje zarobkowo. Kolejne, prezentowane wyniki dotyczą *wieku młodzieży* z zasadniczej grupy (A), to: 16-latkowie, którzy stanowią 18,8% ogółu, 17-latkowie – 19,7% oraz 18-latkowie – 26,9%. Najmniejszy odsetek stanowią 14-latkowie (9,9%), 15-latkowie (9,0%) oraz 19-latkowie (2,7%). Źródło różnicowania tkwi w ujawnionej większej liczbie chłopców 16-letnich i 17-letnich oraz wyraźnie wyższej liczbie dziewcząt 18-letnich – $q = 98,7\%$. W grupie kontrolnej (B) najwięcej badanych miało 16 lat (20,4%), a najmniej 19 lat (0,9%). Odnośnie *miejsca zamieszkania* okazało się, że więcej rodzin rozłączonych geograficznie (A) żyje na wsi (60,6%). Analogiczne proporcje odnoszą się do grupy porównawczej (B: 64%). Zdecydowanie większa liczba dziewcząt mieszka na wsi, natomiast chłopców w mieście. Ogólnie liczba badanych z miasta i terenów wiejskich była bardzo zbliżona do ustaleń założonych w projekcie relacji 2 : 3.

Poziom warunków socjobytowych rodzin dzieci ze szkół podstawowych klas II-VI (A i B). W ramach diagnozy sytuacji rodzinnej dzieci klas II-VI SP skupiono się również na zbadaniu poziomu warunków socjobytowych. Dokonano porównania pomiędzy analizowanymi grupami (A i B) pod kątem: typu budynku mieszkalnego oraz liczby pokoi do dyspozycji rodziny. Stwierdzono statystycznie istotne różnice pomiędzy grupą A i B w zakresie *typu budynku mieszkalnego* ($\chi^2 = 14,33$; $df = 2$; $p < 0,001$; $V = 0,132$). Okazało się, iż w grupie A prawie dwukrotnie więcej rodzin mieszka w blo-

ku (16,5%), natomiast w domu wielorodzinnym niespełna 10% rodzin więcej z grupy B, tj. 17,7%. Istotnie statystycznie różnice pomiędzy grupami dotyczą również *liczby pokoi* ($\chi^2 = 9,61$; $df = 3$; $p < 0,05$; $V = 0,11$). W tym przypadku okazało się, że ponad dwukrotnie więcej (5,2%) rodzin pełnych (B) zamieszkuje lokale jednopokojowe, natomiast niespełna dwukrotnie mniej (12,2%) rodzin z grupy kontrolnej (B) – dwupokojowe (5,2%). Ponadto, wyniki badań w analizowanym zakresie ujawniły, że w grupie zasadniczej (A) 56,1% dzieci ma swój pokój, a jeśli nie do własnej dyspozycji, to dzieli go w 67,7% z rodzeństwem, zaś aż 14,5% z rodzicami i rodzeństwem. Natomiast stałe, wydzielone miejsce do nauki (jeśli nie ma swojego pokoju) ma 91,4% dzieci z tejże grupy, a 8,6% nie posiada wydzielonego w mieszkaniu miejsca do odrabiania lekcji. W grupie porównawczej (B) sytuacja w tym obszarze kształtuje się nieco gorzej. Analiza wyników badań wykazała, że choć 57,9% badanych ma swój pokój, to z liczby dzieci, które go nie mają, aż 17% dzieli go z rodzicami i rodzeństwem, a 17,2% nie posiada wydzielonego miejsca do odrabiania lekcji. Ten ostatni wynik jest dwukrotnie wyższy w rodzinach pełnych.

Poziom warunków socjobytowych rodzin dzieci dorastających ze szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych (A i B). Statystyczna analiza wyników badań wykazała istotne różnice pomiędzy grupą A i B w zakresie *warunków mieszkaniowych*, tj. rodzaju zamieszkiwanego lokalu ($\chi^2 = 14,33$; $df = 2$; $p < 0,001$; $V = 0,132$). Okazało się, iż w grupie podstawowej (A), statystycznie istotnie częściej rodziny zamieszkują w bloku, niż rodziny z grupy kontrolnej (B). Jednak największej rodzin (A i B) mieszka w domach jednorodzinnych. Stwierdzono także statystycznie istotne różnice pomiędzy grupą A i B w zakresie liczby pokoi w mieszkaniu badanych rodzin ($\chi^2 = 9,61$; $df = 3$; $p < 0,05$; $V = 0,11$). W grupie podstawowej (A) większa liczba rodzin mieszka w lokalu dwupokojowym, w porównaniu z rodzinami z populacji kontrolnej (B). Największy odsetek badanych (A: 56,1%; B: 57,9%) deklaruje, że ma pokój na wyłączność. Dorastający, którzy stwierdzili, że nie mają takiego przywileju i muszą zajmować pokój z innymi członkami rodziny, w największej liczbie przypadków dzielą go z rodzeństwem (A: 67,7%; B: 60%). W tej samej grupie jest też najczęściej odpowiedzi deklarujących zadowolenie z zaspokajanych potrzeb mieszkaniowych. Stałe miejsce do nauki ma 91,4% badanych z grupy A oraz 82,8% z porównywanej populacji. Warunki mieszkaniowe w obydwu typach rodzin (A i B) można określić jako dobre. Nie ma podstaw, aby uznać je za okoliczności, które różnicują rodziny migracyjne (A) i niemigracyjne (B).

Dane dotyczące migracji zarobkowej rodzica/rodziców w percepcji dzieci ze szkół podstawowych klas II-VI (A) oraz adolescentów klas gim-

nazjalnych i ponadgimnazjalnych (A). Dane dotyczące odpowiedzi na pytanie, czy za granicą pracuje mama, tato, czy obydwój rodzice wykazują, iż wśród uczennic i uczniów klas II-VI szkół podstawowych zdecydowanie częściej wyjazdy migracyjne w celach zarobkowych są udziałem ojców (72%). Matki jedynie w 14,3% badanych rodzin podejmują taką decyzję. Istotnym i niepokojącym zjawiskiem dla prawidłowego funkcjonowania rodzin oraz wychowujących się w nich dzieci i adolescentów jest jednoczesny wyjazd obydwój rodziców, co w analizowanej grupie ujawniło się w 12,8%.

W drugiej grupie badawczej ujawniono podobne wyniki, jak w przypadku dzieci klas szkół podstawowych. Okazało się, że ojcowie wyjeżdżają częściej za granicę w celach zarobkowych, niż ich matki (odpowiednio: 58,3%; 30,9%). Dość często zdarzają się równoczesne wyjazdy obydwój rodziców (10,8%).

Kraje, do których najczęściej wyjeżdżają rodzice dzieci i młodzieży z analizowanych grup wiekowych (SP, szkoły gimnazjalne, szkoły ponadgimnazjalne) to: Niemcy (36,18%), Anglia (11,18%), Norwegia (5,8%), Holandia (5,59%) oraz Francja (4,41%).

Najczęściej wykonywane zawody ojców – migrantów zarobkowych to: pracownik budowlany (42,08%), robotnik rolny (20,36%), kierowca (8,6%) oraz mechanik samochodowy (4,98%). Około 30% badanych określiło: *inne zawody*, wśród których dominowały zawody związane z budownictwem, ale uszczegółowione na specjalności, jak np.: tynkarz, glazurnik, dekarz itp.

Najbardziej popularne zawody wśród matek-migrantek według badanych obydwu grup wiekowych (SP, szkoły gimnazjalne, szkoły ponadgimnazjalne) to: pracownik rolny (34,15%), opiekunka osób starszych i niepełnosprawnych (19%), opiekunka dzieci (15,85%), pomoc domowa (17,07%), kucharka (8,54%). Około 5,40% badanych określiło: *inne zawody*, bez wskazania konkretnej profesji.

Analizy wyników badawczych wskazują, iż rozłąka migracyjna o najkrótszym okresie, tzw. sezonowa (do 2 miesięcy) jest udziałem największej liczby rodzin wśród ankietowanych ze szkół podstawowych (41,9%). Zaobserwowano bardzo wysoki odsetek rodzin rozłączonych powyżej 12 miesięcy (38,8%). Są to niepokojące dane, które mogą wywołać konsekwencje związane z zaburzeniem relacji rodzinnych i rozluźnieniem więzi. Wyniki badań odnośnie analizowanego zakresu w grupie młodzieży szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych dowodzą niepokojących statystyk. Okazało się bowiem, iż najwięcej jest rodzin geograficznie rozłączonych powyżej jednego roku (48,3%). W analizowanej grupie wiekowej wyniki wykazały, że najmniej jest takich rodzin, w których rozłąka trwa od 6 do 12 miesięcy.

Charakterystyka warunków socjalizacji i wychowania badanych grup dzieci i dorastających

Realizacja funkcji opiekuńczo-wychowawczej w rodzinach migracyjnych (A) w percepcji dzieci szkół podstawowych klas II-VI oraz adolescentów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Poniższe dane dotyczą rodzin migracyjnych, ponieważ obrazują kwestie dotyczące jedynie tego typu rodzin. Ankietowani z *klas II-VI szkół podstawowych* wskazali, że osobą, która najczęściej *opiekuje się nimi*, kiedy rodzina jest czasowo rozłączona z powodu migracji zarobkowej, jest matka (64,4%). Rola dziadków w pełnieniu tego rodzaju zadania ujawniła się wśród 24,2% badanych rodzin. Dość niskie wyniki w tym zakresie dotyczyły ojców. Wyniki analiz wykazały, że jedynie 6,1% z nich opiekuje się swoimi dziećmi w sytuacji rozłąki migracyjnej. W starszej grupie wiekowej (klasy gimnazjalne i ponadgimnazjalne) również matki (52,5%) są tymi osobami, które sprawują opiekę nad dorastającymi, kiedy rodzina jest rozłączona geograficznie. W następnej kolejności zostali wskazani ojcowie (19,5%) i dziadkowie (16,3%). Istotnym wyznacznikiem właściwie realizowanych zadań rodzicielskich jest *częstotliwość przyjazdów* (odwiedzin) do domu rodziców pracujących poza granicami kraju. Analizy wyników młodszej grupy wiekowej wykazały, że 61,4% badanych dzieci uznało tego rodzaju kontakty za częste, a 28% za rzadkie. Aż 10,6% ujawniło brak kontaktu. W starszej grupie wiekowej analizy wyników są podobne, tzn. najwięcej badanych stwierdziło, że matka lub ojciec, który wyjechał, kontaktuje się z rodziną *często* (71,4%). Najmniej jest takich przypadków (6,8%), gdzie *rodzic odkąd wyjechał nie był ani razu*. Również ważnym aspektem prawidłowej realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczej w sytuacji rozłąki migracyjnej jest *częstotliwość kontaktów*, np. *telefonicznych rodzica z dziećmi i współmałżonkiem*. W badanej grupie dzieci okazało się, że ten rodzaj realizacji funkcji rodzicielskich jest na wysokim poziomie. Odpowiedzi dzieci klas II-VI pozwalają stwierdzić, że 69,7% rodziców utrzymuje z nimi codzienne kontakty telefoniczne, a 23,5% cotygodniowe. Dane w tym zakresie ujawniają również niepokojące fakty: 2,3% matek/ojców nie skontaktowało się w ogóle z rodziną od czasu wyjazdu. Wśród młodzieży ze szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych codzienne kontakty stanowiły 53,4% ogółu badanych, a najmniej było takich rodzin, gdzie nieobecna matka lub ojciec telefonowali do swoich dzieci *raz na kilka miesięcy*. W niewielkim odsetku (2,7%) ujawniły się również takie sytuacje, gdzie *ten kontakt nie był utrzymywany w ogóle*.

Wyjazd matki lub ojca, a w skrajnych przypadkach obydwojga z nich do pracy do innego kraju jest związany z czasową rozłąką i stanowi ważne wy-

darzenie wymagające *przygotowania dzieci*, zwłaszcza tych najmłodszych, *do nowej sytuacji rodzinnej i życiowej*. Wyniki badań dla dzieci z klas II-VI szkół podstawowych wskazują, że w analizowanej grupie wiekowej 84,2% rodziców podjęło rozmowy z dziećmi na ten temat i w większości przypadków (91,7%) wyjaśniono im *powód wyjazdu*. Najczęściej było to zdobycie lepiej płatnej pracy (74,4%), gdzie w 20% rodzin matka lub ojciec byli bezrobotni, a więc wyjazd stał się koniecznością i jednocześnie szansą na poprawę sytuacji. Jednostkowe (5,6%) były przypadki: *innego powodu*, wśród których ankietowani najczęściej wymieniali: *rodzice się często kłócili, więc się rozstali; rodzice się rozwiedli, więc tato wyjechał za granicę, bo nie miał gdzie mieszkać; mama wyjechała za tatą, bo za nim tęskniła i obiecała, że nas też zabierze, ale na razie mieszkam sam z siostrą i dziadkami*; lub badani po prostu pomijali wyjaśnienia. Zdecydowana większość młodzieży gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej (94,2%) również zna przyczyny wyjazdu. Podobnie jak w poprzedniej grupie, do najczęściej wskazywanych należy: zdobycie lepiej płatnej pracy (71,8%), a w następnej kolejności zdobycie jakiegokolwiek pracy (21,5%). Najmniejszy odsetek (6,7%) badanych wskazało na: *inny powód*, wśród których pojawiały się następujące uzasadnienia: *tato/mama wyjechali do kogoś z rodziny i okazało się, że tam jest łatwiej o pracę i na pewien czas pozostali; tata dużo pił, bo nie mógł w Polsce znaleźć pracy, więc wyjechał; rodzice chyba nas nie kochali, więc wyjechali; mama nie mogła już wytrzymać z tatą, który ciągle był pijany, więc wyjechała*; lub pomijano wyjaśnienia. Spośród badanych uczennic i uczniów szkół podstawowych 15,8% ujawniło, że ich rodzice *nie uznali za stosowne podjęcie z nimi rozmów* w tak istotnej sprawie rodzinnej, jaką jest rozłąka migracyjna. W starszej grupie badawczej natomiast analogiczne okoliczności dotyczyły 17,5% rodzin. Dzieci ze szkół podstawowych, których *nie wtajemniczono* w podjęte przez siebie decyzje odnośnie migracji zarobkowej w 21% uznały, że gdyby wiedziały o tym wcześniej, to łatwiej byłoby im znieść rozłąkę. Taki sam odsetek badanych stoi na stanowisku, że rozmowa z rodzicami pozwoliłaby im mieć świadomość, że są traktowani jak dorośli ludzie, a najwięcej z nich (57,9%) uznało, że poczuliby się, iż rodzice traktują ich poważnie. Zaniedbanie rodziców w tym względzie jest więc istotnym deficytem realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Diagnoza i analiza analogicznych okoliczności w odniesieniu do dorastających z klas gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych wykazała w największej liczbie przypadków (32,4%), że badani mieliby świadomość traktowania ich jak dorosłych ludzi. Około 27% ankietowanych ujawniło, że łatwiej byłoby znieść im rozłąkę. Analiza wyników badań wykazała, że w rodzinach dzieci z klas podstawowych, w których wspólnie z dziećmi dyskutowano o czasowej rozłące migracyjnej, najczęściej to obydwój rodzice (57,5%) byli uczestnikami tego

rodzaju sytuacji. W 19,5% rodzin tylko ojciec był zaangażowany w okoliczności świadczące o właściwie realizowanej funkcji rodzicielskiej, a w 20,4% rodzin jedynie matka. W starszej grupie wiekowej (klasy gimnazjalne i ponadgimnazjalne) wyniki badań wskazują na podobną tendencję. Analizy wykazały, że najczęściej było tych rodzin, gdzie obydwój rodzice (59,5%) podejmowali rozmowy ze swoimi dziećmi odnośnie tematyki związanej z czasową rozłąką. Matki czyniły to w 25,9% rodzin, a ojcowie w 13%.

Ocena skutków rozłąki migracyjnej z matką lub/i ojcem w percepcji dzieci klas II-VII oraz adolescentów z klas gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Najwięcej dziewcząt i chłopców (50,4%) w wieku szkolnym z rodzin rozłączonych z powodu migracji zarobkowej rodziców uznało, iż najbardziej dotkliwym dla nich skutkiem analizowanej sytuacji jest *część odczuwany smutek*. Aż 15% z nich deklaruje *zwiększoną swobodę*, a 10,5% twierdzi, że *odczuwa wzmoczoną kontrolę rodzica*, z którym pozostał w kraju. Aż 21% uważa, że *rozłąka przyczyniła się do powstania sytuacji konfliktowych z kolegami i koleżankami* (np. kłótni). Niektórzy nowej sytuacji rodzinnej „przypisali” zaniedbywanie obowiązków szkolnych w zakresie: *spóźnień na lekcje* (11,3%), *nieodrabiania prac domowych* (8,3%), *wagarów* (1,5%) oraz *występowanie zaburzonych zachowań: wszczynanie lub uczestnictwo w bójkach* (5,3%), *picie alkoholu*, *zażywanie dopalaczy* (po 1,1%), *zażywanie narkotyków* (1,2%). *Ogólne pogorszenie swojego zachowania* zadeklarowało 5,1% badanych. Nieliczni (po 6%) uznali, że *wszystko zmieniło się na lepsze vs gorsze*. Pomimo tego, aż 30,1% uczennic i uczniów deklaruje, że *nic się nie zmieniło* w związku z wyjazdem rodzica. Najmniej badanych (1,4%) wyraża pogląd, że sytuacja rozłąki przyczyniła się do pojawienia *kłopotów z kadrą nauczycielską*.

Wśród badanej młodzieży w wieku dorastania (klasy gimnazjalne i ponadgimnazjalne) najczęściej dziewcząt i chłopców (40,8%) z rodzin migracyjnych uznało, iż nic się nie zmieniło w ich życiu po wyjeździe rodzica. Za najbardziej dotkliwy dla nich skutek analizowanej sytuacji uznali jednak fakt, iż częściej odczuwają smutek, bo *tęsknią za nieobecną mamą lub tatą* (19,3%). Ponad 13% badanych uznało, że mają *zwiększoną kontrolę rodzica*, z którym zostali w domu, a 28,3% ujawniło *większą swobodę*. Jednostkowe były przypadki tych badanych, którzy ujawnili, że *zmiana sytuacji rodzinnej spowodowała, iż czują się gorsi od swoich kolegów* (4,5%) lub *lepsi* (1,8%). Aż 21% uważa, że *rozłąka przyczyniła się do powstania sytuacji konfliktowych z kolegami i koleżankami* (np. kłótni). Niektórzy nowej sytuacji rodzinnej „przypisali” zaniedbywanie obowiązków szkolnych w zakresie: *spóźnień na lekcje* (11,3%), *nieodrabiania prac domowych* (8,3%), *wagarów* (1,5%) oraz *występowanie zaburzonych zachowań: wszczynanie lub uczestnictwo w bójkach* (5,3%), *picie alkoholu*, *zażywanie dopalaczy* (po 1,1%), *zażywanie narkoty-*

ków (1,2%). Ogólne pogorszenie swojego zachowania zadeklarowało 5,1% badanych. Nieliczni (po 6%) uznali, że wszystko zmieniło się na lepsze *vs* gorsze. Pomimo tego, aż 30,1% uczennic i uczniów deklaruje, że nic się nie zmieniło w związku z wyjazdem rodzica. Najmniej badanych (1,4%) wyraża pogląd, że sytuacja rozłąki przyczyniła się do pojawienia kłopotów z kadrami nauczycielską.

Realizacja funkcji opiekuńczo-wychowawczej w rodzinach migracyjnych (A) i niemigracyjnych (B) w percepcji dzieci szkół podstawowych klas II-VI oraz adolescentów z klas gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych.

Kultura spędzania czasu wolnego jest ważnym elementem wychowawczym. Właściwy sposób gospodarowania nim sprzyja budowaniu prawidłowych więzi pomiędzy członkami rodzin, rozwija zainteresowania, uczy dyscypliny, zaangażowania i kształtuje pozytywne nawyki. Mając na uwadze znaczenie powyższego obszaru tematycznego, poddano analizie dane mające na celu ustalenie, z kim badani z grupy A spędzali najczęściej *czas wolny przed wyjazdem mamy lub taty* do pracy za granicę oraz z kim *obecnie go spędzają*, a także: z kim najchętniej *spędzają wolny czas* *diagnostowani z grupy B*. Uzyskane wyniki dla uczennic i uczniów z klas II-VI ze szkół podstawowych pozwalają na stwierdzenie, iż odnośnie pierwszego zakresu tematycznego, najwięcej osób zadeklarowało, iż *czas wolny spędzało z mamą* (46,9%), następnie *tatą* (28,5%) i *rodzeństwem* (15,4%), a najmniej w domu ze swoimi koleżankami lub kolegami (1,5%). Ponadto analizy wykazały, że w sytuacji, kiedy jedno z rodziców (lub obydwoje) pracuje za granicą, to badani najczęściej *czas wolny spędzają z mamą* (41,4%), *rodzeństwem* (24,8%) oraz w grupie rówieśniczej *poza domem* (18,8%), najmniej natomiast z *tatą* (6%). Ankietowani z grupy podstawowej (A) najczęściej wskazali na *sport* (28,6%) jako *ulubioną formę spędzania czasu wolnego*. *Rozmyślanie* (3,8%) natomiast i *czytanie książek* (9%) jest udziałem najmniejszej liczby badanych. Dla porównania, wyniki badań w rodzinach niemigracyjnych (B) wykazały, że dzieci klas II-VI ze szkół podstawowych w największej liczbie przypadków *czas wolny spędzają z obydwojgiem rodziców* (31,9%), *rodzeństwem* (26,8%) i *matkami* (24,9%). Bardzo niskie wyniki ujawniły się w kategorii *spędzania czasu wolnego z ojcem*. Okazało się, że ankietowani jedynie w 4,9% *spędzają z nimi czas wolny*. Najwięcej z nich (25,9%) *ogląda telewizję* i *zajmuje się grami komputerowymi*, jest to więc najbardziej popularna forma *spędzania czasu wolnego*. Wyniki badań pozyskane w percepcji uczennic i uczniów klas gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych ujawniają, iż *czas wolny przed wyjazdem mamy na migrację zarobkową spędzało właśnie z mamą* (44,6%), następnie z *kolegami poza domem* (26,1%), a najmniej z *dziadkami* (1,4%). W sytuacji, kiedy *rodzina została czasowo rozłączona*, an-

kietowani wskazywali, że najczęściej *spędzają czas* z kolegami poza domem (39,4%), w następnej kolejności z mamą (27,1%) i rodzeństwem (22,6%), a najmniej z dziadkami (2,3%) i ojcami (4,5%). Wśród uczennic i uczniów klas gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, wychowujących się w rodzinach rozłączonych geograficznie (A), najwięcej osób w wolnym czasie przebywa w grupie rówieśniczej i rozmawia o różnych sprawach (34,5%), a najmniej wskazało, że czyta książki (3,6%) lub: *robi coś innego* (3,1%), tzn. że żadna ze wskazanych w kwestionariuszu odpowiedzi nie została wybrana przez ankietowanego. W tej ostatniej kategorii najczęściej wpisywano: jeżdżę na rowerze, biegam, chodzę do kina, realizuję swoje hobby itp. Analizy w zakresie omawianego obszaru tematycznego, odnoszące się do młodzieży z rodzin niemigracyjnych (B) wykazały analogiczną tendencję jak w grupie zasadniczej (A). Badani najczęściej preferują przebywanie wśród rówieśników i prowadzenie z nimi rozmów na różne tematy, a najmniej popularną formą jest czytanie książek (3,2%).

Kolejnym, ważnym elementem wychowawczego funkcjonowania rodziny jest stosowanie przez rodziców *nagród i kar*. W klasach II-VI SP najczęściej stosowaną *nagrodą* przez rodziców w obydwu grupach badawczych jest pochwała słowna (A: 54,1%; B: 56,6%), a najrzadziej w grupie zasadniczej (A) – objawy serdeczności, a w zbiorowości porównawczej (B) – zwolnienie z obowiązków domowych. W celu odpowiedzi na pytanie, czy są różnice pomiędzy grupami A i B w zakresie rodzajów stosowanych *kar* zastosowano test χ^2 , który wykazał, że są różnice statystycznie istotne między grupami w zakresie zakazów ($\chi^2 = 4,49$; $df = 1$; $p < 0,05$; $V = 0,73$) oraz kar cielesnych ($\chi^2 = 8,59$; $df = 1$; $p < 0,01$; $V = 0,101$). W odniesieniu do zakazów wyższe wyniki zaobserwowano w przypadku grupy B (49,9%), natomiast niższe w grupie zasadniczej (A: 39,8%). Odwrotna sytuacja okazała się w stosowaniu kar cielesnych (A: 6,8%; B: 2,1%).

W celu odpowiedzi na pytanie, czy są różnice pomiędzy badanymi z klas gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych (A i B) w zakresie rodzajów stosowanych *nagród* zastosowano test χ^2 , który wykazał, że są różnice statystycznie istotne między grupami w zakresie *pochwały słownej* ($\chi^2 = 7,60$; $df = 1$; $p < 0,01$; $V = 0,73$). Wyższe wyniki zaobserwowano w grupie B (62,7%), a niższe w grupie A (52,9%).

Ten sam rodzaj testu zastosowano w celu odpowiedzi na pytanie, czy istnieją różnice pomiędzy grupami młodzieży w fazie adolescencji (A i B) w zakresie rodzajów stosowanych *kar*. Test ten wykazał, że istnieją różnice statystycznie istotne między grupami w zakresie *rozmowy dyscyplinującej i perswazji* ($\chi^2 = 4,39$; $df = 1$; $p < 0,05$; $V = 0,56$). Okazało się, że rodzice z rodzin

pełnych (B: 22,4%) częściej od rodziców z rodzin niepełnych z powodu migracji zarobkowej (A: 16,1%) stosują ten właśnie rodzaj kar.

Dość ważnym elementem w rozwoju każdej jednostki ludzkiej są *marzenia*. J.L. Singer⁷ wyraża przekonanie, iż są one rodzajem aktywności poznawczej o charakterze asymilacji, dzięki której jednostka adaptuje się do otaczającego ją świata, w tym również do zmieniającej się sytuacji rodzinnej. W celu odpowiedzi na pytanie, czy są różnice pomiędzy grupami A i B w zakresie *tematyki marzeń* wśród badanych w wieku szkolnym, zastosowano test χ^2 , który wykazał, że istnieją różnice statystycznie istotne między analizowanymi grupami w zakresie marzeń związanych z rodziną ($\chi^2 = 5,23$; $df = 1$; $p < 0,05$) i zakupu upragnionej rzeczy ($\chi^2 = 5,29$; $df = 1$; $p < 0,05$). Wyższe wyniki uzyskano w grupie A (odpowiednio: 36,8%; 46,6%). Marzenia odnośnie rodziny w grupie zasadniczej (A) koncentrują się w największym odsetku (46,7%) na kwestiach zdrowia oraz na tym, aby rodzice pozostali za granicą jak najdłużej i zarobili jak najwięcej pieniędzy. Wyniki tego rodzaju są dość zaskakujące, zważywszy na fakt, iż analizy dotyczące skutków rozłąki migracyjnej wskazują, że duży odsetek dzieci tęskni za nieobecnymi rodzicami.

Kontynuując tematykę marzeń badanej grupy uczennic i uczniów klas II-VI, w grupie A zadano pytanie: *Czy kiedy dorośniesz, to chciałbyś pracować za granicą, podobnie jak Twoja mama (tato)?* W grupie B natomiast pytanie brzmiało: *Czy kiedy dorośniesz, to chciałbyś pracować a) w Polsce b) za granicą?* Ujawnione wyniki pozwalają na stwierdzenie, że dzieci z rodzin rozłączonych geograficznie (A: 36,8%) częściej, niż ich rówieśnicy z rodzin niemigracyjnych (B: 16,3%), udzielili odpowiedzi twierdzącej. Stwierdzono także istotne statystycznie różnice pomiędzy grupą A i B (w wieku szkolnym) w zakresie motywów ($\chi^2 = 91,32$; $df = 1$; $p < 0,001$). Badani swoje stanowisko argumentowali tym, że *mogliby tam dużo zarobić, a przecież pieniądze są bardzo ważne* (A: 27,8%; B: 10,5%) oraz tym, że *po prostu za granicą jest lepiej* (A: 12%; B: 6,8%). W tym przypadku również stwierdzono istotne statystycznie różnice w zakresie motywów ($\chi^2 = 28,96$; $df = 1$; $p < 0,001$). Ci, którzy negatywnie odnieśli się do planów pracy za granicą w dorosłym życiu stwierdzili, że: *nie chcieliby zostawić swoich dzieci i wyjechać* (A: 41,4%; B: 81,6%) oraz: *za granicą jest gorzej* (A: 16,5%; B: 13,1%).

Analizy wyników badań odnośnie tematyki marzeń w grupie młodzieży klas gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych wykazały, że 88% lubi marzyć. W grupie A w 37,7% tematyka marzeń skupia się na rodzinie, w 38,1% na koleżankach i kolegach, w 35% dotyczy zakupu upragnionej rzeczy, a w 33% czegoś innego, bez sprecyzowania, czego. Ci, którzy ujawnili, iż

⁷ J.L. Singer, *Marzenia dzienne*, Warszawa 1980.

treścią ich marzeń jest rodzina, w największej liczbie przypadków (70%) pragną dla nich zdrowia. Spośród ankietowanych 18% marzy o jak najszybszym powrocie mamy lub taty z migracji zarobkowej, bez względu na to ile udało im się zarobić. Najmniejszą grupę (4,7%) stanowią osoby, którym nie zależy na szybkim powrocie rodzica do domu.

Kontynuując tematykę marzeń, a raczej planów na przyszłość diagnozowanych grupy uczennic i uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, w grupie A i B zapytano, czy *młodzi ludzie swoje plany zawodowe wiążą z pracą w innym kraju*. W celu odpowiedzi na pytanie, czy są różnice pomiędzy analizowanymi grupami w zakresie perspektywicznej decyzji o wyjeździe z Polski w celach zarobkowych, zastosowano test χ^2 , który wykazał, że istnieją różnice statystycznie istotne między grupami w interpretowanym obszarze tematycznym ($\chi^2 = 76,46$; $df = 1$; $p < 0,001$; $phi = 0,24$). Niemal dwukrotnie częściej odpowiedzi twierdzącej udzielili badani z grupy zasadniczej (A: 55,4%), niż z kontrolnej (B: 25,6%). Kolejnym krokiem stało się przeanalizowanie motywów osób, które dały odpowiedź negującą, a następnie twierdzącą. *W celu odpowiedzi na pytanie, czy są różnice pomiędzy grupami A i B w zakresie negatywnego stosunku do migracji zarobkowej* zastosowano test χ^2 , który wykazał, że wystąpiły różnice statystycznie istotne między grupami w omawianym zakresie i dotyczą rozstania z własnymi dziećmi ($\chi^2 = 67,98$; $df = 1$; $p < 0,001$; $phi = 0,22$) oraz subiektywnej oceny, iż: *za granicą jest gorzej* ($\chi^2 = 4,06$; $df = 1$; $p < 0,05$; $phi = 0,05$). Badani z rodzin rozłączonych (A) rzadziej (31,8%), niż z rodzin pełnych (B: 61,6%), uzasadniali swoje negatywne stanowisko odnośnie migracji zarobkowej kwestią rozstania ze swoimi dziećmi. Subiektywne stanowisko, że: *za granicą jest gorzej* wyraziło 8,5% z grupy A i 5,1% z grupy B. W celu odpowiedzi na pytanie, czy są różnice pomiędzy grupami A i B w zakresie pozytywnego stosunku do migracji zarobkowej zastosowano test χ^2 , który wykazał, że wystąpiły różnice statystycznie istotne między grupami w omawianym zakresie i dotyczą kwestii finansowych ($\chi^2 = 45,04$; $df = 1$; $p < 0,001$; $phi = 0,18$) oraz subiektywnej oceny, że: *za granicą jest lepiej* ($\chi^2 = 24,50$; $df = 1$; $p < 0,001$; $phi = 0,13$). Ponad dwa razy więcej osób z grupy zasadniczej (A: 31,4%) stwierdziło, że pozytywna opinia odnośnie ich perspektywicznego zatrudnienia w innym kraju niż Polska wynika z faktu, że: *można tam więcej zarobić, a przecież pieniądze są bardzo ważne*. Również ponad dwa razy więcej ankietowanych z grupy A (22,9%) uznało, że: *za granicą jest lepiej*.

Zakres diagnozy, której wyniki prezentowane są w niniejszej publikacji, obejmował także tematykę *zainteresowań badanych dzieci i młodzieży*. Realizowanie i rozwój zainteresowań jest jednym z elementów kształtującej się tożsamości. Dzieci i młodzież w fazie dorastania podejmują różne formy ak-

tywności w zróżnicowanych proporcjach czasowych, ponieważ podstawową ich działalnością jest nadal nauka. Możliwość realizacji i rozwijania zainteresowań ma nieocenione znaczenie dla budowania relacji interpersonalnych, stąd też wyniki badań dotyczą tego bardzo ważnego elementu funkcjonowania społecznego. Większość diagnozowanych z klas II-VI ze szkół podstawowych, zarówno z zasadniczej grupy (A), jak i porównawczej (B) deklaruje, iż *rozwija swoje zainteresowania* (A: 88%; B: 89,1%) w różnych formach. W grupie A dominującą jest *szukanie wiedzy w Internecie*, w grupie B natomiast *uczęszczanie na dodatkowe zajęcia* (odpowiednio: 39,8% i 37,5%). *Czytanie książek i czasopism* jest najmniej popularną formą rozwijania zainteresowań wśród obydwu grup (A: 17,3%; B: 23,2%). Ponadto dziewczęta i chłopcy deklarują, że *oglądają programy tv dotyczące interesującej ich tematyki* i w ten właśnie sposób poszerzają własną wiedzę (A: 26,3%; 29,5%) oraz szukają wiadomości w Internecie (A: 27,8%; 25,9%). Ci, spośród badanych grupy A, którzy *nie rozwijają zainteresowań* argumentują, iż przyczyną takiego stanu jest *brak pieniędzy* (2,3%), natomiast z grupy B (6%) *brak w miejscu zamieszkania świetlicy/klubu*, gdzie mogliby realizować własne hobby. Ankietowani z obydwu grup wskazali na sport, jako najbardziej preferowany rodzaj zainteresowań (A: 46,6%; B: 51,7%). *Oglądanie filmów* natomiast jest najmniej popularne wśród badanych dzieci w wieku szkolnym (A: 18,8%; B: 19,1%).

Analogiczną analizę wyników badań przeprowadzono wśród młodzieży szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. W celu odpowiedzi na pytanie, czy są różnice pomiędzy grupami A i B w zakresie *preferowanych rodzajów zainteresowań* zastosowano test χ^2 , który wykazał, że wystąpiły różnice statystycznie istotne między grupami w omawianym obszarze i dotyczą *czytania książek* ($\chi^2 = 6,16$; $df = 1$; $p < 0,05$; $phi = 0,66$). Wyższe wyniki ujawniły się w grupie porównawczej (B: 19,1%), natomiast wśród młodzieży z rodzin migracyjnych (A) wystąpiły na poziomie 12,1%. Nieliczni spośród badanej grupy *nierealizowanie zainteresowań* argumentowali *deficytem funduszy* (3,6%) oraz *brakiem klubu/świetlicy w ich miejscu zamieszkania*.

Percepcja otrzymywanego *wsparcia* przez badanych w ich subiektywnej ocenie jest ostatnim zakresem prezentowanych w tym opracowaniu wyników badań. Pomoc i wsparcie otrzymywane i świadczone w rodzinie jest ważnym elementem warunkującym prawidłowe jej funkcjonowanie. Jeśli rodzice nie dbają o zapewnienie dziecku poczucia bezpieczeństwa, afiliacji, czy uznania na wystarczającym poziomie, to jakość dorosłego życia może być zagrożona. Dla dzieci w wieku szkolnym rozstanie z mamą, nawet na krótki okres, zazwyczaj wiąże się z przykrym przeżyciem – tęsknotą. Okoliczności takie sprzyjają zbliżeniu emocjonalnemu z inną osobą z rodziny.

Uznano więc, iż ważne jest ustalenie osoby, do której badani mają największe zaufanie, tzn. takiej, do której mogą zwrócić się o pomoc w trudnych dla siebie chwilach. Zmienną przeanalizowano w grupie A w następujących okresach: przed wyjazdem rodzica, w czasie trwania rozłąki migracyjnej z matką, w czasie trwania rozłąki migracyjnej z ojcem, a także w grupie rodzin niemigracyjnych (B). W pierwszej kolejności analizy wyników badań obejmują dzieci klas II-VI szkół podstawowych. Okazało się, iż w grupie A, przed rozłąką migracyjną, dzieci obdarzały największym zaufaniem matki (58,8%), a najmniejszym – nauczycieli (0,8%). Wyniki badań odnośnie pozycji ojca zmuszają do refleksji na temat relacji interpersonalnych w rodzinie. Ojcowie bowiem są tymi, do których jedynie 6,1% dzieci z grupy A zwróciłoby się o pomoc w sytuacji problemowej, kiedy matka jest nieobecna w domu. Ojcowie uzyskali niższe wyniki od dziadków (7,6%) i rodzeństwa (10,7%). Okazało się ponadto, iż 10,7% dzieci w wieku szkolnym deklaruje, iż radzą sobie sami w trudnych sytuacjach.

W czasie rozłąki migracyjnej, *po wyjeździe mamy* do pracy poza granicę kraju, sytuacja rodzinna dzieci ulega pewnym zmianom w kontekście pozycji matki. Wyniki wskazują, że najwięcej ankietowanych (38,9%) swoje trudne sprawy powierza ojcom. Jednak 11,1% deklaruje samopomoc. *Po wyjeździe taty* zauważalna jest pewna dezorganizacja życia rodzinnego. Nie jest ona jednak zbyt drastyczna, ponieważ dzieci zostają pod opieką matek, a więc osób, które obdarzają największym zaufaniem badanych; 61,7% dzieci zwraca się do nich w trudnych momentach życia. Znikomy odsetek (0,9%) obdarza zaufaniem koleżanki i kolegów, a 9,6% wykazuje samowystarczalność w tym obszarze. W grupie porównawczej (B) największym zaufaniem cieszą się matki i to właśnie do nich ankietowani najczęściej (33,5%) zwracają się z problemami, a najmniejszym zaufaniem obdarzani są dziadkowie (2,1%). Tylko 5% deklaruje, że do nikogo się nie zwraca w trudnych chwilach i radzą sobie sami. Wśród młodzieży z klas gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych z podstawowej grupy (A) analizy ujawniają, że w okresie, *kiedy rodzina nie była jeszcze rozłączona geograficznie*, największym zaufaniem badanych cieszyły się matki (41,1%), a najmniejszym ojcowie (2,7%). W okolicznościach rozłąki z matką, badani najczęściej (28,8%) wskazywali właśnie na nią jako osobę, do której zwracają się o pomoc w sytuacjach dla siebie kryzysowych (na drodze kontaktów telefonicznych). Duży odsetek (22%) dziewczyn i chłopców ujawnia, że do nikogo nie zwracają się w trudnych chwilach, kiedy matka jest nieobecna, tylko radzą sobie z takimi sytuacjami sami. Natomiast wówczas, gdy ojciec przebywa za granicą, to osobą o największym zaufaniu badanych jest mama (57,8%), a najmniejszym dziadkowie (6,2%). Dość znaczny odsetek badanych deklaruje, że radzą sobie sami ze swoimi problemami (15,5%).

Analizując znaczenie *wsparcia i pomocy udzielanej w szkole* uczniom i uczniom z klas II-VI ze szkół podstawowych (A i B) oraz młodzieży ze szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych (A i B) dokonano zbadania różnic statystycznie istotnych pomiędzy poszczególnymi grupami badanych. W celu odpowiedzi na pytanie, czy są różnice pomiędzy badanymi grupami (A i B) dzieci w wieku szkolnym w zakresie *zwracania się do kogoś ze szkoły o pomoc w trudnych chwilach*, zastosowano test χ^2 , który ujawnia, że są różnice statystycznie istotne pomiędzy grupami A i B w analizowanym zakresie tematycznym ($\chi^2 = 4,07$; $df = 1$; $p < 0,05$; $phi = 0,07$). Wyższe wyniki, tzn. częściej o pomoc w kryzysowych momentach życia, do kogoś z grona pedagogicznego, zwracają się badani z grupy B (40,4%), niż z populacji porównawczej (A: 31,1%). Uczennice i uczniowie z obydwu grup największym zaufaniem obdarzają swoich wychowawców, a najmniejszym księdza – katechetę (odpowiednio: A – 0,0%; B – 5,7%). Stwierdzono statystycznie istotne różnice pomiędzy grupą A i B w zakresie *rodzajów pomocy*, o jaką badani zwracają się do kogoś ze swojej szkoły ($\chi^2 = 12,46$; $df = 4$; $p < 0,05$; $V = 0,17$). Okazało się, że w największym odsetku (47,5%) dzieci z grupy zasadniczej (A) proszą o wysłuchanie swoich problemów, a w najmniejszym (7,5%) o możliwość przebywania w świetlicy i korzystania z posiłków. W grupie porównawczej (B) również w największej liczbie przypadków (40,2%) proszono o możliwość porozmawiania o swoich sprawach, a w najmniejszym odsetku (1,8%) o zgodę na korzystanie ze świetlicy i posiłków. Największe różnice dotyczyły tzw. *innych rodzajów pomocy* (A: 5%; B: 22,2%), których badani nie sprecyzowali.

W celu odpowiedzi na pytanie, czy istnieją różnice pomiędzy badanymi grupami (A i B) młodzieży ze szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych w zakresie *zwracania się o pomoc w trudnych chwilach do kogoś ze szkoły*, zastosowano test χ^2 , który wykazał, że są różnice statystycznie istotne między grupami w analizowanym obszarze tematycznym ($\chi^2 = 16,15$; $df = 1$; $p < 0,001$; $phi = 0,11$). Wyższe wyniki, tzn. częściej o pomoc w kryzysowych momentach życia, do kogoś z grona pedagogicznego, zwracają się badani z grupy B (26,6%), niż A (14%).

Podsumowanie

Artykuł ten stanowi prezentację wyników badań dotyczących ważnego wycinka rzeczywistości, jaką jest sytuacja życiowa dzieci i dorastających wychowujących się w rodzinach transnarodowych. Migracje zarobkowe, będące stałym i widocznym elementem otoczenia społecznego wielu krajów,

w tym również Polski, wystawiają na próbę relacje wewnątrzrodzinne, ich siłę, trwałość oraz jakość. Mobilność zawodowa rodzica (bądź rodziców) zawsze wiąże się z określonymi zmianami, reorganizacją i przeobrażeniami ról wewnątrz życia rodzinnego, co może stanowić zagrożenie dla jego prawidłowego funkcjonowania. Warto więc podejmować działania, które z jednej strony przyczyniają się do poznawania i upowszechniania rezultatów badań o sytuacji rodzin transnarodowych, z drugiej zaś strony wykorzystują pozyskaną wiedzę do tworzenia modeli wsparcia ukierunkowanych na nowe typy środowisk, których charakter nie jest jeszcze do końca rozpoznany. Zaprezentowane powyżej rezultaty diagnozy stanowią bazę dla praktyki pedagogicznej, psychologicznej, prawnej, a także pracy socjalnej.

Migracje zarobkowe, będące stałym i widocznym elementem rzeczywistości wielu krajów, w tym również Polski, wystawiają na próbę relacje wewnątrzrodzinne, ich siłę, trwałość oraz jakość. Mobilność zawodowa rodzica (bądź rodziców) zawsze wiąże się z określonymi zmianami, reorganizacją i przeobrażeniami ról wewnątrz życia rodzinnego, co może stanowić zagrożenie dla jego prawidłowego funkcjonowania. Warto więc podejmować działania, które z jednej strony przyczyniają się do poznawania sytuacji rodzin transnarodowych, a więc wypełniają pewną lukę w nauce, z drugiej zaś strony wykorzystują pozyskaną wiedzę do podejmowania aktywności ukierunkowanej na organizowanie specjalistycznego rodzaju wsparcia i pomocy rodzinom migracyjnym w sytuacjach dla nich kryzysowych. Koherentnym elementem staje się tu konieczność podejmowania cyklicznych badań oraz prowadzenia monitoringu, które dostarczają wyników i tym samym pozwalają na pozyskiwanie danych dotyczących mało znanego wciąż typu rodzin.

Publikacja ta przybliży istotę procesu badawczego, którego celem było poznanie liczby rodzin migracyjnych zamieszkujących teren województwa świętokrzyskiego oraz dokonanie charakterystyki istotnych cech tychże środowisk wychowawczych. Diagnozę prowadzono wśród dzieci i młodzieży, a rezultaty są wynikiem oceny kwestii poznawczych w percepcji badanych. Obszar dociekań badawczych koncentruje się na następującej problematyce: sytuacji socjoekonomicznej, danych dotyczących migracji, realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczej, marzeniach i planach na przyszłość, rodzajach zainteresowań i efektywności ich realizacji, skutkach migracji oraz wsparciu otrzymywanym przez badanych.

BIBLIOGRAFIA

- Bertalanffy L., *Ogólna teoria systemów*, Warszawa 1984.
Dąbrowska A., *Sytuacja rodzinna i społeczna dzieci rodziców migrujących zarobkowo z województwa świętokrzyskiego*, Kielce 2011.

Lalak D., Pilch T. (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej*, Warszawa 1999.

Singer J.L., *Marzenia dzienne*, Warszawa 1980.

Winiarski M., *Sytuacja życiowa*, [w:] *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej*, red. D. Lalak, T. Pilch, Warszawa 1999.